

צדיק וטוב

תקציר

אחד ממינוייה של ספירת יסוד הוא "צדיק", בבחינת "צדיק יסוד עולם". הכינוי נלמד מהבנת הכינוי "טוב" הנאמר בראשונה בתורה על בריאת האור. הרב מסביר מהו היחס בין מעשיו של הצדיק לתפקידה של ספירת יסוד, ומתמקד בעיקר בהבנת דברי חכמים ש"הקדוש ברוך הוא גוזר מלמעלה והצדיק מבטל מלמטה", והדרוש החסידי ש"הצדיק גוזר והקב"ה מקיים". הוא לומד על הקשר בין שתי המימרות דרך מעשה העגל ושבירת הלוחות בידי משה. במהלך השיעור מתייחס הרב גם להבדל בין צדיקים לבעלי תשובה ולשאלה מי מהם עדיף. בחלק האחרון של השיעור עוסק הרב בשאלת מקור הרע בעולם על בסיס דברי חז"ל: "אין רע יורד מלמעלה". לצורך ההסבר מתאר הרב את מערכת היחסים בין אור הרשימו של העיגולים והאור הישר של קו היושר.

השם וידיעתו

"ודע כי המידה הזאת נקראת בכל התורה טוב, וסימן: אמרו צדיק כי

טו"ב (ישעיה ג, י)."³⁷⁶

שמות הבורא הכתובים בתורה רומזים על מידותיו. לכל ספירה מעשר הספירות יש שם המייחד אותה, ונוסף אליו יש לאותה ספירה גם כינויים. לדוגמה: השם אדוני³⁷⁷ רומז לספירת מלכות והמילה "ברכה" היא כינוי של המלכות. בכל פעם שהשם או הכינוי מופיעים, מובן שהם רומזים לספירה. ספירת יסוד מתגלה דרך השמות א"ל חי וא"ל שדי, ואחד הכינויים של ספירה זו הוא "טוב" שנאמר³⁷⁸: "אִמְרוּ צִדִּיק כִּי טוֹב". נוסף לכך המקובלים לימדו כי כל התורה כולה היא שמותיו של הקב"ה³⁷⁹.

376 "שערי אורה", עמ' 17 לעיל.

377 השם של ספירת יסוד הוא "אדון", והשם של ספירת מלכות הוא אדוני". השם אדוני" מסמל את ההיבט הפרסונלי של האדון בתור אדם, והשם "אדון" מסמל את ההיבט הא־פרסונלי של האדנות.

378 ישעיה ג, י. "בכל פעם שמופיעה המילה טוב יש לה המשמעות של ספירת יסוד." (מתוך השיעור)

379 הקדמת הרמב"ן לספר בראשית: "עוד יש בידינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים וכל התורה כן מלבד צירופיהן וגיטריותיהן של שמות וכבר כתב רבינו שלמה בפירושו בתלמוד ענין השם הגדול של ע"ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקי' ויסע ויבא ויט ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול. כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס"ת שיחסר בו ו' אחד ממלות אותם שבאו מהם ל"ט מלאים בתורה או שיכתוב הו' באחד משאר החסרי' וכן כיוצא בזה אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה וזה הענין שהביאו גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה והמקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה כמו שדרשו מפסוק ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה שהזכרנו היה שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות והי' אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה ונתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצות ונמסר לו על פה קריאתה בשמות. וכן יכתבו השם

בנוסח התפילה האשכנזי נהוג לומר לפני קריאת התורה את הפסוק³⁸⁰:
 "כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבו גִּדְל לְאַלְהֵינוּ" מכיוון שקריאה בתורה היא גילוי
 שם ה', כלומר גילוי רצון הבורא. כאשר רוצים להכיר מי הוא ה' צריך
 ללמוד את התורה. יש לזכור כי את עצמיותו של הבורא אי אפשר לדעת,
 כמאמר הפסוק³⁸¹: "וְאַתָּה אִמְרָתְךָ יִדְעִיתִיךָ בְּשֵׁם", אך הבורא מתגלה דרך
 שמותיו שהם גילוי רצונו, ורצונו מתגלה בתורה.

ה' מתגלה לאבות ולמשה על ידי שמותיו השונים³⁸²: "וַיִּדְבֹּר אֱלֹהִים
 אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה: וְאַרְא אֶל אֲבֹרְהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל
 שְׁדֵי וְשְׁמִי יְהוָה לֹא נִודַעְתִּי לָהֶם: וְגַם הִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּם לְתֵת לָהֶם
 אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ: וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נֶאֱקַת
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרִים מַעֲבִדִּים אִתָּם וְאֶזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי". רש"י מפרש:
 "וארא – אל האבות; באל שדי – הבטחתם הבטחות ובכולן אמרתי להם
 אני אל שדי; ושמי ה' לא נודעתי להם – לא הודעתי אין כתיב כאן אלא
 לא נודעתי לא נכרתי להם במדת אמתות שלי שעליה נקרא שמי ה' נאמן
 לאמת דברי, שהרי הבטחתם ולא קיימתי"³⁸³.

מה המשמעות של שם? על מה מורה שמו של אדם? האם על תוארו,
 על פרצופו, על גילו או על מקצועו? בדרך כלל השם מזכיר את האדם
 הספציפי שאליו מתייחסים. כשאביו ואמו נותנים לאדם שם, הם נותנים
 לו ייעוד, וזו המשמעות של קריאה בשם. אבל אם אנחנו רוצים "לדעת
 את השם", כלומר להבין, במובן של גילוי, את אופיו של האדם הממסתר
 מאחורי השם, אז צריך להכיר את האדם. עד שלא מכירים איך הוא מתנהג
 או מגיב בכל מצב מבחינת רצונו, לא יודעים את שמו האמתי. כשאנו

הגדול שהזכרתי כולו רצוף ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות ולחלוקי' אחרים
 רבים כפי השמוש לבעלי הקבלה."

380 דברים לב, ג.

381 שמות לג, יב.

382 שמות ו, ב-ה.

383 רש"י על שמות ו, ג.

אומרים שאדם הוא אדם אמין, זאת אומרת שאין הבדל בינו ובין שמו. המילה "שמו" בגימטריה שווה למילה רצון, שנאמר³⁸⁴: "אֵל נָא יִשִּׁים אֶדְנִי אֶת לְבוֹ אֶל אִישׁ הַבְּלִיעַל הַזֶּה עַל נָבֵל כִּי כִשְׁמוֹ כֵּן הוּא נָבֵל שְׁמוֹ וּנְבִלָה עִמּוֹ וְאֲנִי אֶמְתֶּךָ לֹא רְאִיתִי אֶת נַעֲרִי אֶדְנִי אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ". נבל כבר באותה בחינה שהוא ושמו אחד.

כאשר אני מתרגל להתנהגות של אדם כלשהו, כל אדם, אני יכול לדעת איך להתייחס לרצון ולאופי הייחודי שלו. לכבד מישהו משמעו לכבד את רצונו, לכבד את אופיו המגלה את רצונו הפנימי. זוהי גם ההגדרה של אהבה: אני רוצה לפי מה שהשני רוצה. לעומת זאת, כאשר האחד מסכים לעשות משהו כפי שהשני רוצה זוהי ותרנות ולא אהבה. שורש המחלוקת הוא כשלא מכבדים את הרצון של השני, וזוהי הסיבה העיקרית לגירושין. שני בני הזוג רוצים את אותו הדבר, אבל יש להם אופי אחר, צורה אחרת של רצון. למושג "כבוד" יש משמעות דומה למושג "שם", כפי שאומרים: "בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מְלָכּוֹתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד".

צדיק יסוד עולם

והמידה הזאת נקרא יסוד, כלומר כמו שהבית נשען על היסודות, כך מידת אדנ"י נשענת על מידת יסוד. לפי שאין למידת אדנ"י שפע וקיום זולתי על מידת יסוד הנקרא א"ל ח"י. ובגמרא דחגיגה אמרו: העולם על מה הוא עומד? על עמוד אחד שהוא צדי"ק, שנאמר וצדי"ק יסוד עולם.³⁸⁵

אחד מכינוייה של ספירת יסוד הוא צדיק, בבחינת "צדיק יסוד

384 שמואל א כה, כה.

385 "שערי אורה", עמ' 14 לעיל.

עולם³⁸⁶. הכוונה בכינוי זה היא למשמעות הפשוטה של המילה צדיק, כפי שהיא מוגדרת בתלמוד³⁸⁷:

תניא, רבי יוסי אומר: אוי להם לבריות שרואות – ואינן יודעות מה רואות, עומדות – ואינן יודעות על מה הן עומדות. הארץ על מה עומדת – על העמודים, שנאמר (איוב ט) המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון. עמודים על המים, שנאמר (תהילים קלו) לרקע הארץ על המים, מים על ההרים, שנאמר (תהילים קד) על הרים יעמדו מים, הרים ברוח, שנאמר (עמוס ד) כי הנה יוצר הרים וברא רוח, רוח בסערה, שנאמר (תהילים קמח) רוח סערה עשה דברו, סערה תלויה בזרועו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים לג) ומתחת זרעת עולם. וחכמים אומרים: על שנים עשר עמודים עומדת, שנאמר (דברים לב) יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. ויש אומרים: שבעה עמודים, שנאמר (משלי ט) חצבה עמודיה שבעה. רבי אלעזר בן שמוע אומר: על עמוד אחד, וצדיק שמו, שנאמר (משלי י) וצדיק יסוד עולם.

החכמים מתדיינים בשאלה מהו היסוד שהעולם עומד עליו. רבי יוסי אומר על עמודים המחזיקים את השמים והרקיע, חכמים אומרים שיש שנים-עשר עמודים, ויש שאומרים שבעה עמודים. רבי אלעזר בן שמוע אומר שהעולם עומד על עמוד אחד וצדיק שמו, שנאמר: "וְצַדִּיק יְסֻד עוֹלָם".

386 משלי י, כה.

387 חגיגה יב ע"ב.

צדיק טוב וצדיק רע

"ודע כי המידה הזאת נקראת בכל התורה טוב, וסימן: אמרו צדיק כי

טו"ב (ישעיה ג, י)."

לפי דברי בעל "שערי אורה", יש קשר בין הכינוי צדיק לספירת יסוד דרך הבנת הכינוי טוב. הכינוי טוב בתורה שייך לגילוי של ספירת יסוד. נאמר בישעיהו: "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו", ומפרשת הגמרא³⁸⁸:

אמר רבא, רב אידי אסברא לי: (ישעיהו ג) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו – וכי יש צדיק טוב, ויש צדיק שאינו טוב? אלא, טוב לשמים ולבריות – זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות – זהו צדיק שאינו טוב. כיוצא בדבר אתה אומר: (ישעיהו ג) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו – וכי יש רשע רע, ויש שאינו רע? אלא, רע לשמים ורע לבריות – הוא רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות – זהו רשע שאינו רע.

לפני שנתמקד בדברי הגמרא, יש לזכור כי צדיקות חייבת להתייחס לשני ממדים: בין אדם למקום ובין אדם לחברו. הגמרא שואלת בעקבות פשט הפסוק: "וכי יש צדיק טוב, וצדיק שאינו טוב?"³⁸⁹, ומשיבה שהמושג

388 קידושין מ ע"א.

389 לעניין זה התייחס הרב במקום אחר: "נאמר בנביא: 'אמרו צדיק כי טוב, כי פרי מעלליהם יאכלו'. כלומר, צדיק האוכל את פירות זכותו כבר בעולם הזה הוא צדיק טוב. צדיק 'טוב' פירושו צדיק טוב למקום וטוב גם לבריות, אך מתוך הגדרת המושג 'צדיק טוב' יש להסיק בהכרח שיש 'צדיק שאינו טוב'. לכאורה 'צדיק שאינו טוב' הוא מושג תמוה, ויש לבארו. בספר איוב מתואר איוב כצדיק: 'איש היה בארץ עוץ... תם וישר... וסר מרע'. איוב אינו רע. הוא מעין צדיק שלא עשה שום מעשה רע. אבל מתוכן הספר אנו למדים שכשם שאיוב לא עשה רע לבני אדם כך גם לא עשה להם טוב. הרמב"ם מסביר שהפסוק מעיד על איוב שהיה בבחינת תם וישר, אבל לא תלמיד חכם. לשיטתו, משום כך לא היה איוב מסוגל להבין את משמעות יסוריו.

צדיק טוב שייך לשני הממדים. מהו אם כן צדיק שאינו טוב? משיבה הגמרא שצדיק שאינו טוב הוא צדיק בין אדם למקום שאינו צדיק בין אדם לחברו. יש צדיקות כזו וצריך להיזהר ממנה. לכן הגמרא מגלה את זה. צריך להיזהר מצדיק שאינו טוב, ולתת אמון רק בצדיק שהוא טוב. גם ברשעות יש שני ממדים: המשמעות של התואר רשע מתייחסת לממד של בין אדם למקום, אבל יש מדרגה נוספת: רשע רע. לא רק שהוא רשע בין אדם למקום, הוא גם רשע בין אדם לחברו. רשע שאינו רע הוא רשע רק בין אדם למקום, אבל לא בין אדם לחברו.

נתבונן במשמעות הפסוק: "אָמְרוּ צִדִּיק כִּי טוֹב". לפי הפשט או הנגלה, אָמְרוּ כוונתו אינה לדבר אלא לשבח³⁹⁰. אָמְרוּ קשורה למילה אָמִיר שמקורה בערבית ופירושה שָׁרָה. כך גם בצרפתית "émir" הוא שר או שליט, והשר הוא מי שמשובח. אם כן משמעות הפסוק היא: תנו שבח לצדיק כשהוא טוב, ולמה? "כִּי פָּרִי מַעַלְלֵיהֶם יֵאָכְלוּ" – יאכלו כבר בעולם הזה. השורש של הכלל הוא "אלו דברים שאדם אוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא"³⁹¹. הצדיקים הטובים אוכלים את פרי מעלליהם כבר בעולם הזה. נאמר בפיוט הספרדי "יגדל אלוהים חי": "גומל

איוב לא הבין שהעולם הזה קשור לעולם הבא, ושאת הצדק של השגחת הבורא יש להבין מתוך מכלול העולם הזה המביא אותו לעולם הבא. על כן כשנתגלה לו שבורא העולם הזה כבר ברא מלכתחילה את העולם הבא, הוא שב בתשובה אף על פי שלא הבין את העניין." ("מספד למשיח", עמ' 187–188)

390 במילון אבן-שושן מופיעה משמעות זו של הפועל אמר בעקבות "אמרו לאלהים" בשחרית ליום כיפור. ראה: "מילון אבן-שושן" מחודש ומעודכן לשנות האלפיים, כרך ראשון, עמ' 87. רמז למשמעות זו אפשר למצוא בדברים כו, יז-יט: "אֵת יְהוָה הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם לַהֲיֹת לָךְ לֵאלֹהִים וְלִלְכֹת בְּדַרְכָּיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ: וַיְהִי הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם לַהֲיֹת לוֹ לְעַם סֻגְלָה כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל מִצְוֹתָיו: וּלְתַתֵּן עֲלֵיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לְתַהַלָּה וְלִשְׁם וּלְתַפָּאֲרֹת וְלַהֲיֹתָ עִם קֹדֶשׁ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר:" וראו פירוש רש"י שם ד"ה "האמרת, האמירך": "אין להם עד מוכיח במקרא. ולי נראה שהוא לשון הפרשה והבדלה... ומצאתי להם עד והוא לשון תפארת, כמו "יתאמרו על פעלי און" (תהלים צד, ד)."

391 פאה א, א. חלק מברכות התורה של תפילת שחרית.

לאיש חסיד כמפעלו³⁹². הפייטן מדייק "לאיש חסיד" ולא ל"צדיק". במסורת הספרדית חסיד הוא צדיק טוב, והכוונה במילים היא ש"גומל לאיש חסיד כמפעלו" בעולם הזה. נתינת השכר היא על המצוות של בין אדם לחברו ששכרן ניתן בעולם הזה, ואילו שכר המצוות בין אדם למקום ניתן בעולם הבא.

הצדיק מבטל את הדין

ספירת יסוד היא קודם כל הקיות של מידת א"ל חי, וה'כול יכול' של מידת א"ל שדי בבחינת משודד מערכות: היסוד כולל את כל ההשפעות שבאות מכל הספירות העליונות דרך נצח והוד, וממנו השפע עובר למלכות. הכוח העיקרי של ספירת יסוד כולל את כל השפע בדרך הטוב, אך ספירת יסוד מקבלת גם שפע מספירת גבורה. כשזה קורה, היא משתנה למידת הפחד, כלומר עוצמה של שפע ממידת הדין שהיא מקור האסונות הבאים לעולם או למלכות.

במקרים כאלה יש לצדיק כוח לבטל את הדין ולהחזיר את המצב של ספירת יסוד לטוב ולשלמות. עניין זה כלול בפסוק "אִמְרוּ צְדִיק כִּי טוֹב": כיוון שיש בכוחו של הצדיק לגלות את הצד הטוב של כל ההשפעות מכל הספירות, אז כשהצדיק גוזר נהפך להיות טוב. זהו סוד הפסוק: "וְצְדִיק יְסֹד עוֹלָם". כאשר מידת הדין פועלת העולם תלוי בצדיק³⁹³. בספירת יסוד יש היכולת להפוך את כל ההשפעות, הן של החסד והן של הדין, לטוב, וזה כוחו של הצדיק. מכיוון שכוחו של הצדיק הוא היכולת להפוך את כל

392 פיוט המיוסד על שלושה עשר עיקרי האמונה שקבע הרמב"ם בפירושו לפרק חלק במסכת סנהדרין. מחבר הפיוט הוא דניאל בן יהודה דיין האיטלקי שחי במאה ה-13 לפי ההערכות. נוהגים לאומרו לפני תפילת שחרית או בסופה, ובקהילות ספרד הוא מושר בליל שבת וחג לאחר סיום תפילת ערבית.

393 הרב רומז בדבריו שכוחה של ספירת יסוד או כוחו של הצדיק הוא לגלות את הצד הטוב של מידת הדין, ובכך הוא יכול למתק את הדין.

ההשפעות לטוב, כל ההשפעות מגיעות למלכות בזכותו ובכוחו. הצדיק יודע מהו רע ומהו טוב, ולכן אפילו הרע הוא טוב בעצמותו אם הוא בא מהצדיק. על כך נאמר: "אין דבר רע יורד מהשמים"³⁹⁴, אלא הוא יורד ממקום אחר מחוץ לשמים.

שבירת הלוחות

נאמר ש"הקב"ה גוזר גזירה מלמעלה, והצדיק מבטלה מלמטה"³⁹⁵, אך החסידים מוסיפים: "הצדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים"³⁹⁶. אלו שני מצבים חופפים: הקב"ה גוזר והצדיק מבטל; הצדיק גוזר והקב"ה מקיים. לכאורה הם נראים סותרים זה את זה, אבל ההסבר לשניהם הוא פשוט: הקב"ה גוזר דרך העיגולים, והצדיק מבטל דרך קו הישר. הדבר אפשרי משום שהצדיק הוא גילוי רצון הבורא, וכאשר הקב"ה מסכים עם רצון הצדיק הוא למעשה מסכים עם הרצון העליון שלו. נאמר בגמרא³⁹⁷:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (שמואל ב כג, א) נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הקם על? נאם דוד בן ישי, שהקים עולה של תשובה. (שמואל ב כג, ג) אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהי"ם, מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר

394 מדרש שכל טוב בראשית, יט. ראו גם בראשית רבה נא, ג: "א"ר חנינא אין דבר רע יורד מלמעלה". פירוט על עיקרון זה יבוא בהמשך השיעור.

395 מדרש זוטא למגילת רות ב, יט.

396 ראו "תורת המגיד" חלק ב, מאמרים על מסכת שבת, עמ' שסא: "צדיק גוזר והקב"ה מקיים שנאמר "ותגזור אומר ויקם לך" (איוב כב כח). המקור לכלל הזה נמצא בכמה מקומות בדברי חז"ל, כגון תענית כג ע"א: "תנו רבנן: מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל? "ותגזור אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור". "ותגזור אומר" – אתה גזרת מלמטה, והקדוש ברוך הוא מקיים מאמריך מלמעלה".

397 מועד קטן טז ע"ב.

צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי – צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה.

כשהקדוש ברוך הוא גוזר על אדם להיות עני, על פי גזר דינו הוא צריך להיות עני – עניותו באה מלמעלה. אז מגיע הצדיק ונותן צדקה ומבטל את הגזרה. כוחו של הצדיק הוא כוח הצדקה, ולעניות דעתי, הצדקה היא הדוגמה הטובה ביותר להבנת המימרות ש"הקב"ה גוזר והצדיק מבטל".

בסיפורי המקרא, הדוגמה המובהקת לרעיון זה היא שבירת הלוחות לאחר מעשה העגל³⁹⁸:

"וַיֵּרָא הָעָם כִּי בָשָׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן הָהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעֵלְנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶהֱרֹן פְּרָקוּ נְזָמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי וְשִׁיכֶם בְּנִיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלָי: וַיִּתְּפְּרוּ כָל הָעָם אֶת נְזָמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶל אֶהֱרֹן: וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיַּצֵּר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסִּכָּה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלְוֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: ". תגובת ה' על מעשיהם לא מאחרת להגיע:

"וַיַּדְבֵּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לֵּךְ רֵד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: סְרוּ מִהֵרָ מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסִּכָּה וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ וַיִּזְבְּחוּ לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלְוֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה רְאִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קָשָׁה עָרֶף הוּא: ".

משה מצליח לשכנע את הקב"ה לא להפעיל את מידת הדין, אך כאשר הוא יורד מההר ורואה את מעשה העגל הוא מיד עושה מעשה:

"וַיִּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן הָהָר וּשְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ לַחַת כְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתָבִים: וְהַלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל הַלַּחַת: וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹל הָעָם בְּרָעָה וַיֹּאמֶר

398 שמות לב, א-יט.

אֶל מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בְּמַחֲנֶה: וַיֹּאמֶר אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה קוֹל עֲנוֹת אֲנָכִי שִׁמְעִי: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיֵּרָא אֶת הָעֶגְל וּמַחֲלַת וַיַּחַר אַף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַף מִידוֹ מִיָּדוֹ אֶת הַלַּחַת וַיִּשְׂבֵּר אֶתָם תַּחַת הָהָר:”

בהתייחסותו של הקב"ה למעשה שבירת הלוחות בעקבות מעשה העגל נאמר³⁹⁹: "וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה פָּסַל לָךְ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים וְכַתְּבָתִּי עַל הַלַּחַת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלַּחַת הָרָאשֵׁינִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ." על כך נדרש בגמרא⁴⁰⁰:

דַּתְנִיא: שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים עָשָׂה מֹשֶׁה מִדַּעְתּוֹ וְהַסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עִמּוֹ: הוֹסִיף יוֹם אֶחָד מִדַּעְתּוֹ, וּפִירַשׁ מִן הָאִשָּׁה, וּשְׁבַר אֶת הַלּוּחוֹת ... שְׁבַר אֶת הַלּוּחוֹת. מֵאֵי דְרִישׁ? אָמַר: וּמָה פֶּסַח שְׁהוּא אֶחָד מִתְרִי"ג מִצְוֹת, אָמְרָה תּוֹרָה (שְׁמוֹת יב) וְכָל בֶּן נָכַר לֹא יֹאכַל בּוֹ, הַתּוֹרָה כּוֹלָה [כֹּאן], וְיִשְׂרָאֵל מְשׁוּמְדִים עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה! וּמִנִּלֵּן דְּהַסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל יָדוֹ? שְׁנֵאמַר (שְׁמוֹת לד) "אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ" וְאָמַר רִישׁ לְקִישׁ: יִישַׁר כַּחַךְ שְׁשִׁיבֶרֶת.⁴⁰¹

משה החליט מיוזמתו לשבור את הלוחות כדי לבטל את הגזירה והנה, לפי הגמרא, הקב"ה משבח אותו על כך: "יישר כחך ששיברת". משה רבנו קיבל את לוחות הברית מה' כדי לתת אותם לישראל אף על פי שאלוהים בישר לו שהם חטאו, אבל כאשר משה רואה את מעשה העגל הוא משליך את הלוחות ושובר אותם. מדוע הוא עושה זאת? מכיוון שעל פי מידת הדין, על פי האמת, עם ישראל חטאו, שהרי אמר לו ה' למשה: "וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי וַיַּחַר אִפִּי בָהֶם וְאָכַלְסָם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְּדוֹל". מבחינת מידת

399 שמות לד, א.

400 שבת פז ע"א.

401 "המדרש מבוסס על ייתור לשון בפסוק: המילים "אשר שיברת" מיותרות." (מתוך השיעור)

הדין של אלוהים הם חטאו ויש להחליף את עם ישראל מן היסוד, אבל משה כצדיק מבטל את גזרת הדין. איך? על ידי שבירת הלוחות. מדברי הגמרא אנחנו מבינים שהקב"ה רצה שמשה רבנו ישבור את הלוחות כי הקב"ה עצמו לא יכול לשבור אותם. התורה והלוחות זהים לאמת והקב"ה מידתו אמת. הוא מוגדר בתור "כול יכול", וככזה הוא לא יכול לגעת באמת שלו⁴⁰². לכן הקב"ה לא יכול לשבור את האמת, אבל הוא מחכה ומקווה שיבוא איזה צדיק שישבור את הלוחות. למעשה הקב"ה אינו האמת אלא האמת המוחלטת, ולפיכך הוא אינו רוצה לשבור את הלוחות שלו אבל רוצה שיישברו אותם. לסיכום, משה עשה את רצון הבורא כששבר את הלוחות והציל את העם, ונוסף לכך הוא גם פעל לפי הכלל: "צדיק גוזר והקב"ה מקיים".

צדיק ובעל תשובה

יש איזו כפיות טובה (ingratitude) כלפי אדם הראשון כשאנו שמים על כתפיו את כל החטאים שלנו⁴⁰³. פשט התורה לא רומז לכך. על

402 ראו "שערי דמעה", עמ' 417–418: "האמירה שהקב"ה מצמצם את כוחו היא שיא המוסריות עבור חכמי ישראל ו"חילול מוחלט" עבור התאולוגים או הפילוסופים, משום שהם מתייחסים אליו ית' בקטגוריות מטפיזיות ולא בקטגוריות מוסריות. האמירה שהקב"ה הוא "כל יכול" מתפרשת אצלנו במובנה המוסרי: הקב"ה שהוא כל יכול, רוצה דווקא לצמצם מידה זו כדי לתת לאחר שלו קיום. זו הגבורה האמתית. אצל הפילוסוף, האמירה שהקב"ה הוא "כל יכול" מביאה אותו לדיונים זרים לנו: אם הוא "כל יכול", איך יכול לצאת ממנו בריאה מוגבלת? וכו'. כל הדיון הזה מתנהל אצלם על בסיס מטפיזי ולא על בסיס מוסרי. מה שמעניין את העברי הוא לדעת שרצונו של הבורא הוא רצון מוסרי, ואם ריבונו של עולם היה מתגלה אליי, הבריאה, לפני שאני כבריה זכיתי ביש שלי, גילוי זה היה בגדר של "חילול", פשוטו כמשמעו. חילול החלל המגן על העולם. זה מעשה בלתי מוסרי בתכלית, משום שמבחינה מוסרית מגיע לאדם הגנה, כל עוד לא זכה ביש שלו."

403 הכוונה במיוחד לנצרות.

הפסוק⁴⁰⁴: "וּמַעַן הַדַּעַת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בַיּוֹם אֶכְלֶךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת", נאמר בגמרא⁴⁰⁵: "אמר ר' ל: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו אנו לא באנו לעולם, שנאמר: (תהילים פב) אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון וגו'". יש לאדם בחירה, ולכן הוא יכול לחטוא ולהיענש על בחירתו⁴⁰⁶. מכיוון שחטא, יש לתקן את החטא בהתאם לדרך שבה בחר ללכת. ניתן להסביר את הרעיון הזה על פי העיקרון של לכתחילה ובדיעבד. יש שתי דרכים לתיקון עולם והשלמת רצון הבורא: האחת, דרך הזכות של תורה ומצוות, והשנייה, דרך הזכות של התשובה הבאה מייסורים ומכפרה על חטאים. מה עדיף? הדרך הישרה של תורה ומצוות. אם חס ושלוש היו עברות אפשר לתקן אותן ולקבל זכות מהתשובה, אבל אין זה רצון הבורא. רצון הבורא היה שאדם ילך בדרך הישרה. במוסף של יום כיפור נאמר⁴⁰⁷: "הגדלת פריו וברכתו זרעו והפרייתם בטובך". זהו ביטוי של שבח לאדם הראשון: מכיוון שהיה לו הכוח והאומץ להיות אדם, אנחנו יכולים להיות בני אדם.

ביום הראשון של בריאת העולם נאמר⁴⁰⁸: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב". משמעות הפסוק היא שהקב"ה ברא את היום ואת הלילה ולא ידע מי מהם עדיף. רק כאשר נברא האור, אז

404 בראשית ב, יז.

405 עבודה זרה ה ע"א.

406 "הטבע של האדם הוא להיות חופשי ומשום כך נתון האדם לאפשרות של חטא. זה ההבדל בין המושג peccable – חוטא בצרפתית, והמושג pécheur – להיות נתון לאפשרות של חטא. מכאן הקפדנות, ברמת המוסר המעשי, של היהודי, הבודק את עצמו תדיר ושואל: האם אני צדיק? חילול ה' הוא לחשוב שבורא העולם ברא אותנו מפלצתיים, חוטאים מלידה. נפער כאן תהום בין שתי רגישויות דתיות שונות לחלוטין." (מתוך "סוד מדרש התולדות" כרך ב, עמ' 114)

407 "הגדלת פריו וברכתו זרעו והפרייתם בטובך והושבתם שקט". מתוך פיוט המיוחס לפייטן הארץ ישראלי הקדום יוסי בן יוסי בן המאה ה-5 לספירה בקירוב.

408 בראשית א, ג-ד.

נאמר: "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב". נשאלת השאלה: האם אי אפשר לדעת שהאור הוא טוב ועדיף מעצם היותו אור? מוסיף המדרש⁴⁰⁹:

רבי אבהו ור' חייא רבה, רבי אבהו אמר מתחלת ברייתו של עולם צפה הקדוש ברוך הוא במעשיהן של צדיקים, ומעשיהן של רשעים, הדא הוא דכתיב (תהילים א) כי יודע ה' דרך צדיקים וגו', והארץ היתה תהו ובהו, אלו מעשיהן של רשעים, ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשיהן של צדיקים, אבל איני יודע באיזה מהם חפץ אם במעשה אלו ואם במעשה אלו, כיון דכתיב וירא אלהים את האור כי טוב, הוי במעשיהן של צדיקים חפץ ואינו חפץ במעשיהן של רשעים...

זהו מדרש קשה מאוד. על פי דעת רבי אבהו הקדוש ברוך הוא צופה על מעשי הצדיקים ועל מעשי הרשעים מתחילת בריאתו, אבל אינו יודע באיזה מהם הוא חפץ: האם במעשה הצדיקים או במעשה הרשעים? ברגע שהוא בורא את האור ורואה כי טוב, הוא חפץ במעשה הצדיקים. מתעוררת השאלה: האם כמו שהאור לא עדיף מעצמו, כך גם הצדיק לא עדיף מעצמו? כמו עם בריאת האור, הקב"ה ברא צדיקים וברא רשעים ואני לא יודע מי מהם עדיף בעיני הקב"ה. רק כאשר הוא אומר: "אֲמָרוּ צְדִיק כִּי טוֹב" אני יודע שהוא מעדיף את הצדיקים. המדרש מדבר על צדיק שנבחר מלכתחילה להיות צדיק לעומת רשע שעשה תשובה. אף על פי שזכות הרשע שעשה תשובה יכולה להיות גדולה פי כמה מזכות הצדיק שמלכתחילה, הצדיק עדיף.

אפשר ללמוד את ההקבלה בין הצדיק לבריאת האור על פי הטעמים בשני הפסוקים:

1. "אֲמָרוּ (מרכא) צְדִיק (טרחא-טפחא) כִּי טוֹב (אתנח-אתנחתא)".

409 בראשית רבה ב, ה.

2. "וַיֵּרָא אֱלֹהִים (דרגא תביר) אֶת־הָאֹר (טרחא-טפחא) כִּי־טוֹב (אתנח-אתנחתא)".

המשמעות של 'וַיֵּרָא' אינה ראה, אלא אימת או אישר (בצרפתית: Approuver, Authentifier). הוא לא סתם ראה, אלא גילה שמלכתחילה האור הוא טוב, ולכן הפשט בעברית הוא לא "ראה שהוא טוב", אלא "ראה את האור מכיוון שהוא טוב". למעשה הקב"ה בחר באור מלכתחילה, וכך גם בצדיק הוא בחר מלכתחילה.

למרות זאת יש עוד דרך להיות צדיק⁴¹⁰: "כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש, מאי דכתיב: (משלי ג) אם ללצים הוא יליף ולענוים יתן חן? בא לטהר מסייעין אותו, בא לטמא פותחין לו."

בדרך זו ה' לא בוחר בצדיק אלא מקבל אותו. לאור זאת מובן הקשר בין שני הכינויים של ספירת היסוד – 'צדיק' ו'טוב'. יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב, וראוי לתת אמון רק בצדיק טוב ולהיזהר מצדיק שאינו טוב.

מקום שבעלי תשובה עומדים

יש מחלוקת בחז"ל אם עדיף צדיקים או עדיף בעלי תשובה⁴¹¹:

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים – עין לא ראתה אלהים זולתך. ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין, שנאמר: (ישעיהו נז) שלום שלום לרחוק ולקרוב. לרחוק ברישא והדר לקרוב ורבי יוחנן אמר לך: מאי רחוק – שהיה רחוק מדבר עבירה מעיקרא, ומאי

410 מנחות כט ע"ב.

411 ברכות לד ע"ב.

קרוב – שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק ממנו השתא. מאי עין
לא ראתה?

על פי פשט הגמרא, "מקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינם עומדין". מה הכוונה במילים "אינם עומדין"? אין הכוונה שהצדיקים אינם יכולים לעמוד, אלא פשט העניין הוא ש"לעמוד" פירושו לעמוד במבחן. בעל תשובה מחזיק מעמד מכיוון שהוא כבר מחוסן מאותו חטא, ואילו אנו לא יודעים מלכתחילה אם צדיק שלא התנסה בחטא יכול לעמוד בפני החטא. מצד שני, בעל תשובה רק עומד במקום שהוא הגיע אליו בתשובתו, אבל הצדיק אינו עומד אלא הולך. בעלי תשובה הם מומחים למדרגה מסוימת של איזו זכות מכיוון שהתגברו על החטא המקביל. מה שמאפיין אותם הוא המומחיות שלהם, אך אין בהם תנועה כמו בצדיקים. לאור זאת, בעל תשובה יכול להיות צדיק אם הוא בעל תשובה אמתי; אם התשובה שלו אמתית, הוא הופך להיות צדיק. לכן כאשר בעל תשובה לא עומד במקום שהגיע אליו אלא מתחיל ללכת כפי שהצדיקים הולכים, זה סימן שהתשובה שלו אמתית⁴¹².

בגמרא יש דיון בין רבי יוחנן וריש לקיש לגבי פסק דין הקשור במציאות שמוכרת לבעלי תשובה⁴¹³: "יומא חד הוו מפלגי בי מדרשא הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה, משעת גמר מלאכתן. ומאימתי גמר מלאכתן רבי יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן ריש לקיש אמר: משיצחצחן במים. א"ל לסטאה בלסטיותיה ידע..."

האם עדיף בעל בתשובה או צדיק? לדעת רבי יוחנן הדין יהיה על פי

412 באחת השיחות שהיו לי עם הרב הוא אמר לי שאחת הבחינות של חוזר בתשובה היא הקשר עם ההורים שלו: אם נוצר נתק בינו ובין ההורים שלו, יש ספק בתשובתו וראוי שלא היה חוזר בתשובה, מכיוון שלא ברור אם הוא חזר בתשובה כדי להגיע למקום שלו בעולם או רק בשביל להיות ההפך מהוריו.

413 בבא מציעא פד ע"א.

הצדיק, ואליבא דריש לקיש הדין יהיה על פי בעל התשובה. אכן הדין נקבע על פי הצדיק, אך כשהיה איזה דין קשה או בעל דין קשה היו שולחים את ריש לקיש כי את ריש לקיש אי אפשר לרמות, הוא היה בקיא בזה.

צדיק גמור וחכם כולל

כשהייתי קטן, לפני המלחמה, היה מגיע לאוראן "חכם כולל" מארץ ישראל. חכם זה היה בקיא בנגלה, בנסתר, במשנה, בתלמוד, בהלכה, באגדה ובקיצור בכול. היום הכינוי "כולל" מיוחס לתלמיד נשוי הלומד בבית המדרש, וזו עדות שירדנו במדרגת התורה. כשיש בעיה וצריך לשאול שאלת חכם, צריך לשאול "חכם כולל". כשיש שני חכמים, אחד כולל ואחד חכם, עדיף חכם כולל, כשם שאין שאלה אם מעדיפים כוהן גדול על כוהן הדיוט. באותו כיוון, כאשר יש לשני חכמים אותו כוח של חכמה, עדיף החכם הזקן על החכם הצעיר.

על בסיס זה ניתן ללמוד כי קיימים שני סוגי צדיקים: "צדיק גמור" שהוא צדיק בכל המצוות, וצדיק שהוא לא גמור. תמיד עדיף צדיק גמור על הצדיק השני, וזה ברור גם אם לא מבינים. לסיכום ספירת יסוד היא ספירת הצדיק. בכוח הצדיק ובכוח הספירה יש היכולת לשנות את מידת הדין למידת החסד. הסיבה לכך, כמו שנראה בהמשך, היא שהצדיק הוא המקשר בין העיגולים ליושר, ולכן אין לו אחיזה בחיצונים והוא כולו טוב. על כן יש בכוחו של הצדיק להתפלל "לשלומה של (ספירת) מלכות" בסוד הפסוק: "אמרו צדיק כי טוב".

אין רע יורד מן השמים

ועתה יש לנו לעוררך על הדבר. דע כי כל ההמשכות [כל מיני שפע שיורד] היורדות מלמעלה מאת כל הספירות העליונות כולם פועלות על דרך הטוב והשלמות, ואפילו ירד דין לעולם במידת הפחד והגבורה, אם בא הדבר על ידי צדיק, הכול בא על דרך הטוב הגמור ואין רעה פועלת בדבר לעולם, כי אם לטובת אותו הנפגם, לפי שהדבר בא לו על ידי הצדיק, והכול לטובה. וזהו סוד מה שאמרו ז"ל: אין דבר רע יורד מן השמים.⁴¹⁴

נאמר בגמרא⁴¹⁵: "אין דבר טמא יורד מן השמים" והכוונה היא: "אין דבר רע יורד מן השמים"⁴¹⁶. זה לא אומר שאין רע, אלא שהרע עלול להגיע רק מחוץ לשמים כי מהשמים אין רע⁴¹⁷. כל מה שניתן מן הבורא ניתן כטוב: "אין רע יורד מן השמים"⁴¹⁸. אולם

414 "שערי אורה", עמ' 17 לעיל.

415 סנהדרין נט ע"ב.

416 ראו הערה 394 לעיל.

417 הקטע הבא לקוח מתוך "סוד מדרש התולדות" כרך ג, עמ' 302–303.

418 בראשית רבה נא, ג: "גפרית ואש" הה"ד (תהילים יא) "ימטר על רשעים פחים אש וגפרית וגו'" "פחים גומרים ומצדין אש וגפרית" א"ר יודן: מפני מה אדם מריח ריח גפרית ונפשו סולדת עליו, למה שהיא יודעת שהיא נידונה בה לעתיד לבוא שנאמר "מנת כוסם". ר' ישמעאל בר נחמן משום ר' יונתן כפיילי פיטרין לאחר המרחץ. א"ר חנינא: אין דבר רע יורד מלמעלה. אתיבון והכתיב (תהילים קמח) "אש וברד שלג וקיטור"? אמר להם: רוח סערה היא שהיא עושה דברו. מילתא דר"ש בן לקיש פליגא אהא דא"ר חנינא בן פזי (דברים כח) "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב" מכאן שיש לו אוצרות אחרים. "מאת ה' מן השמים" כמרתק מן גבר.

ראו גם "מורה הנבוכים" לרמב"ם חלק ג, פרק י: "...וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" (בראשית א, לא). ואפילו מציאות החומר הזה התחתון כפי שהוא עם צמידותו להעדר המחייב את המוות והרעות כולם, כל זה גם טוב מחמת תמידות ההווה ותדירות המציאות בעקביות. לפיכך פירש רבי מאיר "והנה טוב מאוד" והנה טוב מות (ב"ר ט ה) לעניין אשר העירונו עליו. והרי זכור מה שאמרתי לך בפרק זה

כאשר הטוב יורד לארץ, לעולם הזה, הוא יכול להתגלות כרע משום שלמקבל אין מספיק זכות. בלשון המקובלים: הכלי של המקבל אינו מתוקן מספיק כדי לקבל את הטוב בתור טוב, ולכן הוא מקבל את השפע בתור רע. הדוגמה הפשוטה ביותר היא הגשם, והגמרא מתייחסת לדוגמה זו: יש הבדל בין המצב שבו הגשם מתקבל בזמן שהחקלאי צריך אותו ובמשורה, ובין המצב שבו יורדת אותה כמות של גשם בבת אחת כאשר התבואה כבר הבשילה. המצב הראשון הוא טוב והמצב השני הוא רע. במה זה תלוי? אם יש מספיק זכות למקבל, מתקבל הטוב כטוב, ואם לאו הוא מתקבל כרע⁴¹⁹.

המקובלים מסבירים את סוגיית הרע על פי מושג הבריאה, כלומר במושג בריאה יש התחלה של משהו שלילי אף על פי שהנבראים נבראו זכים⁴²⁰. ראשית, צריך לדייק במושג בריאה: אנחנו מושפעים היום מהתרגום הלועזי (אגלית, צרפתית, איטלקית ועוד) המתרגם את המילה בריאה בתור creation במשמעות של "עשייה", אבל בעברית "בריאה" היא מדרגה מסוימת, ו"עשייה" היא מדרגה אחרת לגמרי⁴²¹. עולם הבריאה כולו

והבינהו, יבאר לך כל מה שאמרו הנביאים והחכמים שכל הטוב כולו מפעולת ה' בעצם, ולשון בראשית רבה אין דבר רע יורד מלמעלה.
ראו גם "ספר עבודת הקודש" לרבי מאיר בן גבאי א, יב: "...כי ההולך בתומו ושומר בית קבולו יקבל הטוב הנגזר מאת הקב"ה, והמסלף דרכו מקבל ההפך הנגזר גם מאתו, אך מצדו ית' אין רק טוב לא דבר רע, ועל זה נאמר אולת אדם תסלף דרכו כי הוא הגורם באולתו לסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו לחשבו בעצמותו כי השינוי והרע מאתו ואז"ל אין דבר רע יורד מן השמים. ובמדרשו של רשב"י ז"ל (ח"ב ס"ג ע"א) א"ר יוסי לא שני קב"ה נמוסי' בר אינון חייבי עלמא שניין לון ומהפכי רחמי לדינא כמה דאיתמר ע"כ."

419 "האדם המודרני החי חיים מלאכותיים במנותק מהטבע, מתקשה להבין את הקשר בין התנהגותו – האם היא מוסרית או לא – ובין תפקוד הטבע. החקלאי יודע את זה היטב. כאשר המוסר בעולם הולך ומתגבר היבול מתרבה, טעם הפירות משופר יותר. כל זה נעלם לגמרי מהאדם המודרני." (מתוך שיעורי הרב על התפילה) עד כאן מ"סוד מדרש התולדות".

420 בשפת המקובלים מכונה המצב "שורשי הדינים".
421 ראו גם "מדרש בסוד ההפכים", עמ' 64 הערה 6: "הבנת ההבדל בין שני שורשים אלו

טוב, ורק כאשר היש משתלשל לעולם היצירה ואחר כך לעולם העשייה, מתגלה הרע. ועוד יש לדייק, הרע מתגלה מלמטה למעלה ולא מלמעלה למטה.

נאמר⁴²²: "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע אני יהוה עשה כל אלה". לכאורה מן המילים "בורא רע" מובן שיש רע בעולם הבריאה, אך לפי דברי בעל "שערי אורה" הרע של עולם הבריאה הוא לא רע, אלא הוא שורש הרע. במדרגת השורש, הרע כולו טהור, כולו קדוש, והוא נקרא "דין". הדין אינו רע, אך כשהוא מתגשם בעולמות התחתונים הוא מביא מגפות, רעות, מחלות, אסונות ומוות – וזה רע. כלל הוא שאין מילה שאיננה קדושה בלשון המקרא, ואפילו המילה טמא היא מילה טהורה. המקובל שהסביר את שורשו הטהור של הרע במושגים של תרבות ימינו הוא הרב אשלג. הוא הסביר שיצר הרע הוא "הרצון לקבל", כלומר אין רע ברצון לקבל מצד שורשו אך כאשר היצר מופיע כ"רצון לקבל על מנת לקבל" הוא נקרא רע במשמעות הרגילה של המילה⁴²³. דוגמה נוספת לאותו עניין היא זהות האותיות בין המילה רע והמילה רע. מזהות זו אין להסיק שהרע הוא רע, אלא שבפני האדם עומדת הסכנה לראות את רעהו כרע דווקא מכיוון שהוא הזולת. מחמת אותה סכנה אנו מצווים על אהבת הרע, כמו שנאמר⁴²⁴: "ואהבת לרעך כמוך אני יהוה".

(ברא ועשה) מבארת גם בלבול מושגים משמעותי שבא לידי ביטוי בתרגומי התורה ובעברית המודרנית כאחד. כאמור מושג הבריאה מציין את יצירת עולם האמת, אך הורגלנו לתרגם אותו למושג creation המציין דווקא את עולם המציאות.

422 ישעיהו מה, ז.

423 ההסבר של שורש הרע כרצון לקבל נמצא במקומות רבים בכתבי הרב אשלג, ראה למשל: פתיחה לחכמת הקבלה.

424 ויקרא יט, יח.

ירד רע מאת ה'

"ואם כן מה זה שאמר הכתוב (מיכה א) כי ירד רע מאת י"י. דע כי יש חוץ למחיצות הספירות נגעים הנקראים רע והם חוץ לספירות, סביב, ולפעמים נטפלים [אותן הכוחות שהן כוחות חוץ] למידת אדנ"י ויורדים לעולם וזהו סוד כי ירד מאת י"י ולא מי"י.⁴²⁵

בשפת המקובלים יש שתי מערכות של יחס לעולמות: "עולם דעגולים" ו"עולם דקו היושר"⁴²⁶. כל גילוי של הוויה נקרא "פנים", או בלשון המקובלים "קו היושר". קו היושר הוא כולו קדוש ולכן ההוויה כולה קדושה. עם זאת, לאחר הצמצום של עולם דעגולים יש בעולם של קו היושר פנים וחוף, קודש וחול. בקו היושר יש תחום של חוף, והוא מה שמסביב לפנים. האפשרות להימצאות של פנים וחוף מגיעה רק לאחר הצמצום של "עולם דעגולים".

לפני היות העולם ל"יש" "היה אור עליון פשוט ממלא כל המציאות"⁴²⁷, וכשעלה ברצונו לברוא עולם הוא צמצם את עצמו כדי לתת מקום לעולם להתקיים בחלל הנברא – זהו הצמצום. משמעות הצמצום היא שאור אין-סוף מסתלק מהמרכז לצדדים כדי לתת מקום לעולמות. התוצאה של הצמצום הקדמון היא החלל, החלל הוא היעדר אור מוחלט. אמנם כשהאור הסתלק מהחלל הוא הסתלק לגמרי, אבל הוא השאיר אחריו עקבות הנקראות "רשימו" בארמית, ו"רושם" בעברית. רושם זה הוא מושג רוחני, מעין "עקבות של אור"⁴²⁸.

לרשימו שנותר בחלל יש מדרגות בהתאם למרחק של הנקודות השונות בחלל מאור אין-סוף הסובב את החלל: ככל שהקרבה של נקודה מסוימת לאור אין-סוף גדולה יותר כך גדלה הקדושה שלה, וככל

425 עמ' 17 לעיל.

426 ראו עוד במאמרו של הרב "שימוש במושגים קבליים במשנתו של הרב קוק" (להלן: "מושגים קבליים").

427 "עץ חיים" לר' חיים ויטאל שער א, ענף ב.

428 כשם שאדם ההולך על חוף ים רטוב משאיר אחריו עקבות המעידים שהוא הלך שם.

שהריחוק של אותה נקודה מאור אין-סוף גדול יותר, כך גדלה הטומאה שלה. טומאה נוצרת מכיוון שהאור הסתלק, וההסתלקות מסמלת יש שאבד. הטומאה היא מצב שבו היה "דבר" ואותו "דבר" הסתלק. על כן הרושם שנותר מהאור לאחר הצמצום הוא טמא לגמרי מכיוון שהסתלקה ממנו החיות. מקום שלא היה בו אור מעולם – כולו טהור, אך מקום שהיה בו אור שהסתלק – כולו טמא, והוא נקרא קבר.

מיד עם שלב הצמצום הראשון שיצר את החלל והרשימו שבתוכו, מתחיל השלב השני בצמצום: האור חוזר לחלל בבחינת "ספירות דקו היושר". כאשר הקו של האור חוזר אל החלל, הוא פוגש בכל מדרגה ומדרגה את הרשימו שהשאיר האור שהסתלק, ומתוך מפגש זה בונה האור את הספירות. כמו שאמרנו, בכל מדרגה של החלל, מהמרכז הרחוק מאור אין-סוף ועד הקצוות הקרובות יותר מאור אין-סוף, יש רשמים. כשהאור חוזר הוא פוגש את הרושם של כל מדרגה ובונה כלי. התהליך הזה מכונה "בטישה", כלומר המפגש בין האור החוזר לבין הרשימו יוצר ליטוש הדדי שממנו נבנה הכלי.

אם כן, הכלי במהותו הוא גם יש וגם אין בבת־אחת: הוא האין שקיבל חיות מהיש, אבל עצמותו היא אין. המהות של הכלי היא מצד אחד מן האור ומצד שני מן החלל; מצד אחד אור ומצד שני חושך; מצד אחד יש ומצד שני היעדר. הצד החיצוני של הכלי כולו טמא, קבר, והצד הפנימי של הכלי, שבו האור מתלבש, כולו טהור. הטומאה היא תמיד בחוץ ומה שבפנים תמיד טהור. כשהאור הפנימי הטהור יוצא החוצה הוא נטמא מיד. המעגל הוא תוצאה של הצמצום הקדמון, ותכליתו לתת מקום לעולמות וגם לקו היושר: כשאין מעגל קו היושר מתבטל בהוויה ואין קיום לעולם. מעצם ההגדרה של קו אנו מבינים שיש משהו מחוץ לקו – האין, החלל. אם כן החלל הוא ההוויה הקדומה לקו היושר הסובבת אותו ומעמידה לו גבול כדי לקיימו. דווקא מן החלל הזה באה הסכנה של הרע. הרע לא בא מרצון האדם, הוא בא דווקא מן החלל. כשהרע יורד הוא לא

יורד מקו היושר, מי"י, אלא מחוץ לקו היושר, מאת י"י. לכן נאמר⁴²⁹: "כי חלה לטוב יושבת מרות כי ירד רע מאת יהוה לשער ירושלים". הפסוק אומר: "ירד רע מאת יהוה", כלומר ממה שעם ה', ולא מה'. הפסוק במיכה לא סותר את לימודנו.

בספר ישעיהו נאמר: "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע אני יהוה עשה כל אלה", אך בתפילה אנו משנים את לשון הפסוק ל"עושה שלום ובורא את הכול" מלשון כלי. המילה הכול מרמזת שהרע תלוי בזכות הבריות: אם אין מספיק זכות לבריות, יש כוח לחיצונים להתגבר על הטוב שבמידת אדני". אף על פי כן, אם יש זכות לצדיק לבטל את הגזרה אז הכלל כולו זוכה ומידת הדין מתהפכת.

קרבן ראש חודש

הצדיק הוא "נקודת המגן" הנמצאת בין קו היושר והחלל, כלומר הוא מגן על העולם מפני רעות. יש בעולם שני מיני רעות: רע הנובע מהבחירה שיש לאדם להיות רשע, ורע שאינו נובע מרצון האדם אלא מקורו בחלל⁴³⁰. מכיוון שיש חלל יש אפשרות של הופעת רע שאף אחד לא רצה בו. פה אני נוגע באחד הסודות של התורה – הסוד של קרבן ראש חודש⁴³¹. סוד זה נרמז בגמרא⁴³²:

רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב: (בראשית א) ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים וכתיב: את המאור הגדול ואת המאור הקטן.

429 מיכה א, יב.

430 על פי הרב, עצם היות העולם נובעת מרצון הבורא לברוא עולם חלקי ומוגבל שהרע מחויב להימצא בו. הרע אינו שלילי, אלא הוא תוצאה של העולם המוגבל והסופי שהוא חלק מהתוכנית של בורא העולם.

431 ראו בהרחבה "סוד מדרש התולדות" כרך ד, עמ' 141–193.

432 חולין ס"ב.

אמרה ירח לפני הקב"ה: רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לך ומעטי את עצמך. אמרה לפניו: רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעט את עצמי? אמר לה: לך ומשול ביום ובלילה, אמרה ליה: מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי אהני? אמר לה: זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים, אמרה ליה: יומא נמי, אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא, דכתיב (בראשית א) והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, זיל, ליקרו צדיקי בשמיד: (עמוס ז) יעקב הקטן שמואל הקטן (שמואל א יז) דוד... הקטן. חזייה דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב"ה: הביאו כפרה עליי שמיעטתי את הירח והיינו, דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו (במדבר כח) לה' – אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.

לפי עומק דברי הגמרא, הקב"ה לוקח את האחריות על קרבן ראש חודש. המפרשים קושרים את עניין מיעוט הלבנה לסוד הצמצום, סוד החלל: קרבן ראש חודש מכפר על אותו רע ששורשו בחלל ושאף אחד לא רצה בו. על פי ההלכה, קרבן ראש חודש מכפר על חטאים שלא ידוע מי האשם בהם, כלומר ביאת מקדש בטומאה בלא ידיעה, לא בתחילה ולא בסוף. הרע שאין בו ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, הוא הרע שנמצא בעולם מכיוון שהוא שייך למציאות העולם ולתפקודו. לסיכום, כל מה שיורד מן השמים כולו טוב. כאשר השפע מגיע לעולמות התחתונים הוא מתפצל בין טוב לרע. הרע בא מצד העולם עצמו, הכלים, וזו בחינת "ובורא רע" שנאמר בפסוק.

את ועם

כפי שלמדנו למעלה, סוד מיעוט הלבנה וקרבת ראש חודש מתייחסים לרע הנובע מעצם הבריאה, ולכן בהכרח יש חוט מקשר בין הבריאה, השמים והארץ: בבריאה – הצמצום והרע; בשמים – סוד מיעוט הלבנה; בארץ – כפרה בקרבן ראש חודש. לנוכח הקשר הזה מתעוררת שאלה: מהו מקור האור המקשר בין שמים וארץ? ביום הראשון נברא האור, אך רק ביום הרביעי נבראו השמש והירח. מסביר רש"י⁴³³: "יהי מארת וגו' - מיום ראשון נבראו, וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון, וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (בראשית א, א) את השמים, לרבות תולדותיהם, ואת הארץ, לרבות תולדותיה". ומוסיף הרמב"ן⁴³⁴: "והנה בבריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ. ומלת {את} כמו עצם הדבר. ודרשו בה שהיא לעולם לרבות, כי היא נגזרה מן אתא בקר וגם לילה (ישעיה כא, יב). וכן אמרו רבותינו (ב"ר א, יד) את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ואת הארץ, לרבות האילנות ודשאים וגן עדן. ואלו כלל כל הנבראים בעל הגוף".

למרות ההבדלים בין מהות השמים ומהות הארץ המילה "את" שייכת לשניהם בצורה שווה. המשמעות של המילה את בעברית היא עם, כלומר את הוא מה שבא עם. "את השמים": השמים וכל מה שבא עם השמים, לרבות צאצאי השמים וצאצאי הארץ.

"בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ": הפסוק לא אמר שאלהים ברא שמים וארץ, אלא שהוא ברא את "האת של השמים" ואת "האת של הארץ". המשמעות היא שנבראו הכלים של השמים והארץ, ואם כן יש לדייק שאלהים ברא את הכלי של השמים, דהיינו הארץ, ואת הכלי של הארץ, דהיינו השמים. השימוש במילה את הופך את סדר הבריאה:

433 רש"י על בראשית א, יד.

434 רמב"ן על בראשית א, א.

קודם נבראה הארץ ואז השמים⁴³⁵. הסדר הזה חוזר פעם נוספת בפסוק⁴³⁶:
"בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם".

435 ראש הממשלה הראשון של ישראל דוד בן גוריון טען בלהט שיש לבטל את השימוש במילה "את" בעברית: "ריבוי האתים משעמם ומכער לשוננו, וכל הממעיט – הרי זה משובח". אפשר לומר שכאן מסביר לו הרב למה צריך את המילה את: את היא הכלי המחזיק את הכול, מאל"ף ועד תי"ו. היא הכלי של כל השפה, והשפה היא האפשרות שלנו להבין את המציאות. בריאת הארץ קדמה לבריאת השמים כיוון שהכלי קודם לאור.

436 בראשית ב, ד. שיעור 15 קלטת 12 של יהודה צד ב' באמצע, תאריך: 3.8.89. שיעור 14 קלטת 13 "צדיק, טוב".

